

Taryhy romanlaryň ussady Mösegiýt Hebibullin 90 ýaşady

Category: Edebi tankyt, Edebiýaty
öwreniş, Hekaýalar, Kitapcy, Romanlar
написано kitapcy | 22 январа, 2025

Taryhy romanlaryň ussady Mösegiýt Hebibullin 90 ýaşady TARYHY
ROMANLARYŇ USSADY MÖSEGIÝT HEBIBULLIN 90 ÝAŞADY

Jemgyýetlere, halklara, guramalara täsirini ýetirýän hereketlerden döreýän, wakalaryň wagtyny we ýerini anyk görkezip beýan edýän, wakalaryň özara gatnaşygyny, has owalky we soňky bolup geçen wakalar bilen baglanyşygyny, ikitaraplaýyn täsirlenmeleri, her halkyň döreden medeniýeti, öz içerki meselelerini öwrenýän ylmyň pudagyna taryh diýilýär. Her halkyň özboluşly taryhy we taryhda tutýan orny bolýar. Taryha geçmişdäki gelejek hem diýilýär. Taryh diňe geçmiş däldir, gelejegiň açary taryhyň gatlarynda gizlenendir. Hut şonuň üçinem geçmişi bilmek gerek.

Meşhur tatar taryhçysy Hadi Atlasi (1876–1938) taryh ylmy barada şeýle ýazýar:

"Adamy hakyky manysynda adam edýän ylymlaryň ilkinjisiniň taryh ylmydygyna hiç hili şek-şübhe bolup bilmez.

Özüniň kimdigini bilmeýän adam nähili duýgusyz bolýan bolsa, ýurdunyň taryhyny bilmeýän adam şondan başbeter duýgusyzdyr".[1] (Kurban 2014: 195)

Ýogsa-da, biz öz taryhymyzy näderejede bilýärkäk? Köplenç taryh mekdeplerde taryh sapaklarynda okadylýar, biraz wagt geçýärem welin, adamlaryň köpüsiniň taryh bilen işi-derdi bolmaýar. Diňe az sanly adamlar taryhy beýan edýän kitaplary okaýar.

Taryhy giň gatlaklara tanatmakda taryhy kitaplaryň ullakan hyzmaty bar. Kazan tatar edebiýatynyň sowet döwrüne göz aýlanymyzda, taryhy romanlara seýrek duşulýar.

Tatar sowet edebiyatynyň taryhy romany diýlende, ilkinji nobatda iki ýazyjy ýadymyza düşýär. Olaryň biri Nuryhan Fettah (1928–2004), beýlekisi bolsa Mösegiýt Hebibullindir (1927).

Sowet döwründe taryhy roman ýazmak başyňa bela satyn almakdan başga zat däldi. 1552-nji ýylda Kazan hanlygynyň ruslar tarapyndan basylyp alynmagyndan soň taryh basybalyjy ruslar tarapyndan ýazyldy. Ruslaryň ýazan taryh kitaplarynda ruslar “halas ediji”, “gahryman”, Kazan tatarlary bolsa “wagşy”, “adamhor”, “ýigrenji mahluk” hökmünde sypatlandyryldy. Hakyky taryh diňe halk döredijiliginde özüni gorap bildi. Tatar taryhçylary we ýazyjylary başlaryna abanyan ölüm belasyndan gorkman taryhy hakykatlary äşgär etmek üçin ýadawsyz zähmet çekdiler. Tatarlaryň geçmişdäki käte şanly, käte tragiki taryhyny beýan etmäge çalşanlaryň birem tatar ýazyjysy Mösegiýt Hebibullindir.

Mösegiýt Möderris ogly Hebibullin 1927-nji ýylyň 25-nji dekabrynda Orenburg oblastynyň Abdullin raýonynyň Gabdrahman obasynda dünýä indi. Hebibullin başlangyç bilimi oba mekdebinde aldy. M.Hebibulliniň bilim alan ýyllary elipbiý çalşygyna gabat gelendigi sebäpli, ol mekdebiň 2-nji klasyna çenli latyn, soňky iki ýylyny kirilisa elipbiýinde okap-ýazmaly bolupdyr. Hebibullin orta bilimi Ýaña Şalty mekdebinde alýar. 7-nji klasda okap ýörkä Ikinji jahan urşy başlanýar. Hebibullin uruş ýyllarynda hem okaýar, hem kolhozda işleýär. Mekdebi tamamlansoň Magnitigorsk şäherine giden Hebibullin ol ýerde hünär bilimini alýar, soňra fabrikde işleýär. Has soňra ýedi ýyllap Magnitogorsk şäheriniň futbol komandasyna oýnaýar. 1950-nji ýyllarda Başgyrdystanyň Oktýabrsk şäherinde işleýär. 1953-nji ýylda obasynda dolanýar we obasynda baş ýyldan gowrak wagt dürli işlerde işleýär. 1958-nji ýylda Mösegiýt Hebibullin işçiler şäheri hökmünde tanalýan Baulý şäherine gelýär. Ol 1966-njy ýyla çenli “Баулнефть” önümçilik kärhanasynda sürüjilik we awtomobil ussaçylygyny edýär. Şol ýylam Hebibulliniň ilkinji hekaýalary ýerli gazetde çap edilip başlanýar. Şeýdibem ýazyjy döredijilik dünýäsine ymykly gadam basýar. Mösegiýt Hebibullin 1966-njy ýylda Baulýda dokuz ýylyny sürgünde geçiren şahyr Sirin bilen gabatlaşýar.

Megerem, tanymal şahyr Sirin Hebibullinde bir uçgun gören bolmaly, oña uniwersitete girmegi ündeýär. Mösegiýt Hebibullin Siriniň wesýetine uýup, ilki gimnaziýany okaýar, soňra Kazan Döwlet uniwersitetiniň tatar dili we edebiýaty fakultetine girýär.

Ýokary okuw jayyna girmegi we ilkinji eserleriniň gazetlerde çap edilmegi bilen başlanan ýazyjylyk karýerasy dürli kärlerde işlese-de üstünlikli dowam edipdir.

1966-njy ýylda Hebibullin maşgalasy bilen bile Aznakaý şäherine göçýär. Ol bu ýerde “Маяк” gazetiniň bölüm müdiri wezipesine bellenýär. Tatarystan Ýazyjylar soýuzynyň Elmet şahamçasynyň açylmagy bilen Hebibullin bileleşigiň alyp barýan işine ymykly goşulýar. Elmet Ýazyjylar bileleşiginiň baş sekretary Garif Ahunow (1925-2000) Mösegiýt Hebibulliniň “On sekizinci bahar” romanyna oňyn baha berip, eseriň çap edilmegi üçin “Kazan Utları” žurnalyna ugradýar. Roman žurnalda çap edilýär. Hebibullin 1971-nji ýylda uniwersiteti tamamlandan soň türki halklaryň taryhyny öwrenmek maksady bilen Orta Aziýa gidýär, Çeýruh-Deýron şäheriniň Rudaky adyndaky gimnaziýasynda taryh we jemgyýetçiligi öwreniş derslerinden okadýar.

1972-nji ýylda Mösegiýt Hebibullin Kazana gelip, Tataristan Ýazyjylar soýuzynda sekretar wezipesinde işläp başlaýar. Ol bu jogapkärli wezipede on sekiz ýyl oturýar. Hebibullin birnäçe gezek Tataristan Ýazyjylar soýuzynyň dolandyryş kollegiýasyna saýlanýar, bileleşigiň SSSR boýunça alyp barýan işlerine uly goşandyny goşýar.

Talyplyk ýyllarynda döredijilige baş goşan Mösegiýt Hebibullin 1960-njy ýyllaryň ahyrynda, 1970-nji ýyllaryň başlarynda göwrümlü romanlary ýazmaga başlaýar.

1969-njy ýylda ýazyjynyň “Ýedi ýoluň çatrygynda” (“Cide Yul Çatında”), 1972-nji ýylda “Çöregiň gymmaty” (“İkmek Kadere”), 1974-nji ýylda “Dag bilen dag duşuşmasa-da” (“Tau Belen Tau Oçraşmasa Da”), 1976-nji ýylda “Çöwlümler” (“Çongollar”), 1977-nji ýylda “On sekizinci bahar” (“Unsigezençe Yaz”), 1981-nji ýylda “Hakyda ýarlary” (“Heter Yarları”), 1984-nji ýylda “Suwlar bulançak aksa-da” (“Sular Üрге Aksa Da”) ýaly kitaplary Kazanda neşir edilýär. Ýazyjynyň käbir eserleri rus

diline geçirilip Moskwanyň "Современник", "Советская Россия", "Советский писатель" neşirýatlarynda rus dilli okyjylara hödürlenýär. Olardan "Çöwlümler" (1978, 1980, 1985), "On sekizinji bahar" ýaly eserleri mysal getirip bolar.

M.Hebibullin döredijilik işini arman-ýadaman alyp barypdyr, onuň her bir günü gözleglerden doly bolupdyr. Kazan tatarlarynyň geçmişini içgin öwrenensoň, edebiýatyň taryhy roman boşlugyny duýan ýazyjy taryhy roman ýazmaga başlaýar. Şeýdibem "Kubrat han" romany döreýär. 1981–1984-nji ýyllarda yazylan taryhy roman 1985-nji ýylda Kazanda 15.000 ekzemplýar nusgada neşir edilýär.

"Halkyň şan-şöhratly geçmişi onuň ömrüni uzadýar" diýen M.Hebibullin: "Edebiýat tatarlaryň azajygam bolsa hakydasynyň galkanydyr. Adam taryhy köklerinden aýrylmasyn. Diňe şeýdenimizde, diňe şonda tatar halky dilini, watany, ruhuny ýitirmez..." diýip ýazypdyr. (Hebibullin 2004: 14).

Beýik Bulgar döwletiniň düýbünü tutujy Kubrat hanyň (580–642) ömründen we onuň döwründen söz açýan roman ýazyjynyň iň esasy we iň gymmatly eserleriniň biridir.

Roman edebi tankytçylardanam, taryhçylardanam oňyn bahalary aldy.

Romanda Bulgar döwletiniň Wizantiýa imperiýasy bilen gatnaşyklaryna giňden orun beren ýazyjy şol bir wagtyň özünde din meselesini-de ünsden düşürmändir. Şol döwürde hristian we yslam dininiň giňden ýaýramagy, butparazlygyň güýçlenýän bu iki diniň garşysynda täsirliiligini ýitirmegi, bolýan ähli wakalaryň gurşawynda taýpalaryň we aýry-aýry şahslaryň tragiki ykbaly romanda ussatlyk bilen suratlandyrylýar.

"Kubrat Han" romany rus diline geçirilip, 1990-njy ýylda Moskwada neşir edildi. Eser tatar dilinde 2001-nji ýylda gaýtadan okyjylara hödürlendi.

Taryhçy Iklil Kurban Mösegiýt Hebibulliniň "Kubrat Han" romanyny şeýle teswirleýär:

"Kubrat Han" romany ýazyjynyň ölmez-ýitmez eseridir. Özem muşakgatly sowet döwründe tatar ulusynyň köklerindäki etatizm konsepsiýasyny ýañzydýan, watançylyk ruhy bilen yazylan

şeýlekin eseriň döremegi taryh ylmyny bilmekden ötri gözsüz batyrlykdyr. "Kubrat Han" romany edebiýat ugrundan halka edilen hyzmatyň iň gowy nusgasydyr". (Ikliil Kurban 2014: 189).

M.Hebibullin taryhy gözleglerine we taryhy romanlar ýazmaga dowam etdirýär. Ýazyjynyň 1990-njy ýylda "Ilçä zowal ýok", 1993-nji ýylda "Şeýtangala" romany neşir edilýär. Ady agzalan romanlar "Kubrat han" romanynyň dowamy diýen ýalydyr.

1993-nji ýylda neşir edilen "Şeýtangala" romany ýazyjynyň sowet döwrüniň 1980–1990-nji ýyllarynda ýazylan iň soňky taryhy romanydyr.

Mälim bolşy ýaly, sowet döwründe taryhy roman ýazmaga, ýazmakdanam beter neşir etdirmäge bogny ysýan ýokdy. Şonuň üçinem M.Hebibullin has irki döwürleriň taryhyny ýazmagy saýlap alypdyr. Ýazyjy 1991-nji ýylda SSSR-iň dargamagyndan soň XVI asyrdaky Kazan hanlygynyň we Moskwa knýazlygynyň başynda oturan iki gapma-garşy şahsyýetiň durmuşyny romanlaşdyrýar. "Melike Süýembike we Iwan Groznyý" atly bu romany ýazyjy 1985-1992-nji ýyllarda "Miras" žurnalynda, has soňra 1996-njy ýylda 10.000 ekzemplýar nusgada Kazanda çap etdirýär.

Kazan hanlygynyň iň soňky melikesi Süýembikäniň (1519-1557) we Moskwanyň rehim-şepagatsyz knýazy Iwan IV-niň (1533-1584) durmuşyndan söhbet açýan bu romanyň içinden iki diniň çaknyşygy, syýasy garaýyş, söýgi we joşgunlylyk temasy eriş-argaç bolup geçýär. Romany okap Iwan Groznynyň nähili şöhratparazdygyny, zalymdygyny, hatda öz çagasyny suwda gark edip öldürjek derejede doňýürekdigini, Süýembikäniň bolsa onuň tersine özüni milletine bagyş eden, iň soňku demine çenli çenli halkyna we dinine wepaly biridigini görmek bolýar. Romany okap bolan okyjylarda isleseň-islemeseň Iwan Grozna bolan ýigrenç we Melike Süýembikä bolan söýgi we buýsanç duýgulary döreýär.

Süýembike Kazan tatarlarynyň garaşsyzlygynyň simwoly bolup häli-häzirlerem hormat bilen ýatlanylýar. M.Hebibulliniň "Melike Süýembike we Iwan Groznyý" romany okyjylar köpçüliginiň gyzgyn söýgüsine mynasyp boldy.

1990-njy ýyllardan soň M.Hebibullin diňe taryhy romanlar ýazdy diýsek nädogry bolar. Onuň ýazan romanlaryna gysgaça ser salalyň:

~ XIII asyrda Wolganyň boýunda gurlan Bulgar döwleti baradaky "Han agtygy Hansöýer" romany 1997-nji ýylda 10.000 ekzemplýar nusgada Kazanda neşir edildi.

~ 1999-njy ýylda "Allanyň peşgeşi" romany neşir edildi.

~ 2002-nji ýylda neşir edilen "Baty han we Leýla" romany Altyn Ordanyň hökümdary Baty hanyň (1204–1255) söweş meýdanynda gaýduwsyz bulgar gyzy Leýlany görüp, oňa aşyk boluşy baradadyr. Ýazyjynyň söýgi, hormat-sylag ýaly duýgularyň syýasatda şekillenişini çeper dil bilen suratlandyrýar.

~ 2002-nji ýylda M.Hebibulliniň "Atilla" romany neşir edildi. Adyndan belli bolşy ýaly meşhur hun serkerdesi Atilla (400–453) baradadyr. Taryhçylaryň aýtmagyna görä, Kazan tatarlarynyň ýazuw taryhy Atilladan başlanýar. Atilla adynyň gelip çykyşy professor G.Sattarowyň pikirine görä "Idilli, Idil adamy, ýagny Idiliň (Wolganyň) boýunda doglan (Atili-Itilli-Idilli) manysyny berýär". (Kurban 2014: 27).

~ 2004-nji ýylda ýazyjynyň X asyrdaky Hazar kaganaty baradaky "Aýbibi" romany neşir edildi.

Işeňňir, ýadamazak, armazak, ylmy-taryhy gözleglere ilgezik M.Hebibullin terjimeçilik bilenem meşgullanýar. Ol taryhçy Edward Parkeriň "Tatar taryhyndan 1000 ýyl" atly eserini rus dilinden tatar diline terjime etdi. Ýokarda agzalyşy ýaly ýazyjy Kazan tatarlarynyň geçmiş taryhyny aýdyňladýan romanlar döretdi, terjimeler etdi, bu ugurdan uly işleri bitirdi.

Tatar taryhçysy, bibliograf Ebrar Kerimulliniň (1925–2000) M.Hebibulliniň eserlerine beren bahasyna ýazyjynyň eserleriniň gysgaça teswiri diýip düşünmek bolar:

"M.Hebibulliniň eserleri käte döwrümiziň ýaşlaryna, käte Altaý daglarynyň derelerine, käte ata-babalarymyzyň araçäk goňşusy

bolan Hytaý diwarlaryna, käte Rim-Wizantiýa köşklerine, käte bulgar-tatar eždatlarymyzyň ýaşan Taman ýarymadasyna äkidýär, käte Çulman-Idiliň boýlaryna gelip, özlerine ýurt tutunan atababalarymyza, käte Altyn Orda – il-döwletine çagyryýar – eliňe kitabyňy alan badyňa ol seni öz myhmana, ýoldaşyna öwürýär". (Hebibullin 1997: 245).

M.Hebibulliniň eserleriniň öwran-öwran çap edilmegi, rus diline geçirilmegi okyjynyň oňa görkezýän çäksiz gyzyklanmasyndan gelip çykýar. Romanlary bilen giň okyjylar gatlagyny edinen ýazyjy Kazan tatarlarynyň şan-şöhratly taryhynyň hakykatlaryny äşgär etmegi başardy. Hekaýa ýazyp edebiýat dünýäsine aralaşan Hebibullin romanlary, taryhy romanlary arkaly döredijilik karýerasynda kämillige ýetmegiň hötdesinden geldi. Onuň bitiren hyzmatlary ýerde ýatmady, birnäçe edebi baýraklar onuň adyny belende göterdi. M.Hebibullin Halkara "Kul Gali" baýragynyň, Russiýanyň we Tatarystanyň abraýly "Medeniýet pensioneri" atlarynyň hem eýesidir. Kazan tatarlarynyň gözünde ýazyjynyň hormat-sylagy başgaçadyr. Kazan tatarlarynyň gadymy taryhyny çaň basyp giden arhiwlerden döörüp-dörjeläp halka ýetirendigi üçin M.Hebibulline näçe "sag bolsun" aýtsagam az bolar. Fransuz imperatory Napoleon Bonapartyň (1769–1821) "Men geçmişi taryhy romanlardan öwrendim" diýen sözünü Kazan tatarlary üçinem aýtsa bolar. Halk köpçüliginiň birgiden gatlagy tatar taryhyny, hususanam Kubrat han, Atilla, Baty han, Süýembike ýaly Kazan tatar taryhynda aýratyn orun tutýan şahsyýetleri M.Hebibulliniň romanlaryndan öwrendi diýsek ýalňys bolmaz. Durmuşyň saga-sola sowurýan 90 ýyllyk ömri, gazanylan üstünlikler we onlarça roman...

Başgalaryň aýtmadygyny aýtmak, başgalaryň ýazmadygyny batyrlyk bilen ýazmak M.Hebibulliniň özboluşly aýratynlygydyr.

Zähmetiňe, galamyňa we ýüregiňe bereket Mösegiýt Hebibullin!

Roza KURBAN.

■ Giňişleýin öwrenmek isleýänler üçin çeşmeler:

1. M.Hebibullin "Kubrat Han", Kazan-1985.
2. M.Hebibullin "Şeýtangala", Kazan-1993.
3. M.Hebibullin, "Melike Süýembike we Iwan Groznyý", Kazan-1996.
4. M.Hebibullin "Hanyň agtygy Hansöýer", Kazan-1997.
5. M.Hebibullin, "Kubrat Han" Kazan-2001.
6. M.Hebibullin, "Baty han we Leýla" Kazan-2002.
7. M.Hebibullin "Atilla" Kazan-2002.
8. M.Hebibullin "Aýbibibi" Kazan-2004.
9. I.Kurban "Goja taryhyň ýaňy"(Bulgar-tatar taryhy we medeniýeti)", Stambul-2014.
10. R.Kurban, "Biz İdilden, Uraldan...", Stambul-2014.

■ Bellikler:

[1] Sitata getirilýän tekstleriň ählisi özüm tarapyndan terjime edildi (awtoryň belligi).

[2] Tatar edebiýatynyň taryhy romanlary boýunça giňişleýin maglumat üçin Roza Kurbanyň "Tatar edebiýatynda taryhy romanlar" makalasyna seret. 2014, s: 195–215.

www.altayly.net saýtyndan alyndy.

Terjime eden: Has TÜRKMEN. Edebiýaty öwreniş